



PRIČA O NEOSTVARENOJ DONACIJI: ZBIRKA KERAMIKE MUZEJA SLAVONIJE I DAR KOLEKCIJE STJEPANA PL. ZSILLEA

U radu se nastoji istraživanjem povijesne dokumentacije, arhivskih izvora i zbirki Odjela umjetničkog obrta identificirati građa koja je bila dijelom veće obiteljske i osobne kolekcije Stjepana pl. Zsillea. Većim dijelom keramička zbirka (uz poneki komad namještaja) bila je u postupku darovanja Muzeju tijekom 1941. i 1943. godine, ali su ratna zbivanja i poraće zametnula trag postojanja te kolekcije u fundusu. U kolekciji se nalazio veći broj vaza, tanjura i posuda poznate mađarske tvornice Zsolnay te cjeline staklenih predmeta i porculanskih figura. Ponovni uvid u prikupljanje i nabavu predmeta za fundus nametnuo je također potrebu istraživanja podrijetla Muzejske građe pristigle u vremenu Drugog svjetskog rata.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Odjel umjetničkog obrta, Osijek, obitelj Zsille, prikupljanje građe, Stjepan pl. Zsille, Zsolnay

Gabrijela Odobašić

Muzej Slavonije
HR-31000 Osijek
Trg Sv. Trojstva 6
gabrijela.odobasic@mso.hr

Prethodno priopćenje
UDK 069(497.5 Osijek).51:738.1
391Zsolnay

UVODNO

Prilog donosi istraživanje provenijencije predmeta umjetničkog obrta u fundusu Odjela umjetničkog obrta Muzeja Slavonije. Proučavanjem se namjeravalo otkriti, prepoznati i objediniti ponajprije keramičke predmete iz nekadašnje kolekcije Osječanina Stjepana pl. Zsillea u fundusu Muzeja Slavonije. Međutim, istraživanje se preobrazilo u neuspješnu potragu i gotovo uobičajenu priču o možda zauvijek u ratu izgubljenoj kulturnoj baštini. Budući da je veći dio Zsilleova dara obuhvaćao kolekciju keramike izrađene u mađarskoj tvornici Zsolnay, rad se temelji na upoznavanju Zbirke keramike, a manjim dijelom dotiče se drugih predmeta spomenute donacije.

ZBIRKA KERAMIKE

Prvotni poticaj istraživanju dala je raznovrsna i velika Zbirka keramike Odjela umjetničkog obrta, a dodatni interes omogućila je povijesna dokumentacija iz vremena Drugog svjetskog rata pohranjena u Povijesnom odjelu Muzeja Slavonije. Zbirka keramike ima više od 1500 predmeta, odnosno upisanih muzejskih jedinica koje se zbog složenih servisa i garnitura te dijelova znatno povećavaju. Većina predmeta upotrebljavala se na širem osječkom području, a datiraju od 17. do samog kraja 20. stoljeća, uz iznimku nekoliko najstarijih predmeta iz zbirke (poput urbinskog tanjura iz 16. stoljeća). Predmeti kulturno-povijesne, umjetničke i obrtničke vrijednosti uglavnom pripadaju srednjoeuropskom i djelomično mediteranskom kulturnom krugu pa su zastupljeni austrijski, mađarski, češki, njemački te talijanski i francuski radovi, a posebnost predstavljaju nizozemski i dalekoistočni primjeri. Predmeti su ručno i industrijski proizvedeni u gotovo svim poznatim keramičkim tehnikama. Ističu se skupine umjetnički oblikovanih primjera te onih dokumentarne, kulturne i povijesne vrijednosti koji predstavljaju kvalitetu življenja i gospodarske prilike na istoku Hrvatske. Kao takvi daju uvid u raznolikost građu privatne i javne funkcije povezane s Osijekom koja upućuje na gospodarski i prometni napredak, razvoj, trgovinsku razmjenu, kupovnu moć, ukus i kolekcionarsku osviještenost te razvijenost sredine. Prema vrstama predmeta pretežno su prikupljeni uporabni predmeti (servisi, garniture, pojedinačni predmeti namijenjeni posluživanju ili čuvanju namirnica, toaletne posude) te ukrasni predmeti (vaze, zdjele, tanjuri, posude za cvijeće, figure).

Prema zastarjeloj sistematizaciji i klasifikaciji zbirka je podijeljena na tri skupine predmeta prema materijalu izrade. Prva skupina predmeta obuhvaća vrlo različite keramičke vrste, od fajanse, majolike, kamenine, kamenjače do terakote.¹ Fajansa je zastupljena nizozemskom, njemačkom i srednjoeuropskom proizvodnjom te talijanskom majolikom, često najzvučnijim imenima manufakture, tvornica i auto-

ra na tom području.² Najzastupljenija keramička kolekcija skupina je porculana koja sadržava reprezentativne primjere oslikanog i pozlaćenog europskog, kineskog i japanskog dekorativnog porculana od 18. do 20. stoljeća koji su nekoć ukrašavali osječke građanske kuće i slavonske plemićke dvorce. Upravo je taj europski porculan bio nepresušan izvor tipološkoj, autorskoj i kronološkoj obradi kojom je objedinjeno mnogo kvalitetnih radova i upućeno na stilske mijene.³ U skupini porculana zastupljeni su proizvodi 17 europskih manufakture iz 18. i 19. stoljeća te prve polovine 20. stoljeća. Najstarije su i najpoznatije manufakture brojno zastupljene u zbirci Meissen, Beč, Schlaggenwald (Slavkov), Pirkenhammer (Březova), Prag, Karlovy Vary (Karlsbad), Stara Role (Altrohlau) i Herend. Riječ je o ukrasnim i uporabnim predmetima ukrašenim raznim tehnikama koji količinom i raznovrsnošću daju pregled europske produkcije porculana od kasnog rokoka do historicizma i neostilova s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Dalekoistočni porculan zastupljen je vrijednim primjercima japanskog i kineskog porculana, a osobito se ističu oni proizvedeni u pokrajini Imari te Satsuma vaze.⁴

Posebno oformljena skupina keramičkih predmeta u zbirci nazvana je porculan-fajansa. Riječ je o izdvojenim predmetima koji su proizvedeni u mađarskoj tvornici Zsolnay, a oblikovani su posebnim tehnikama upravo osmišljenim u toj tvornici, poput spomenute porculan-fajanse, eozi te tige tehnike ocakljivanja. U povijesti keramike porculan-fajansa jedinstvena je, porozna, ali manje lomljiva materija od porculana koja je pogodna za izradu ukrasnih i uporabnih predmeta. Ta nevelika skupina u muzejskom fundusu ima oko 80 predmeta i daje presjek stilske i autorske stvaralaštva tvornice i dizajnera.⁵ Za manji broj predmeta u toj skupini nije utvrđen izvor nabave, odnosno nije poznato na koji su način, pod kojim okolnostima i iz kojeg izvora pristigli u Muzej.

ZBIRKA KERAMIKE DO 1945. GODINE: „PREDRATNI” ILI „STARI FUNDUS”

Povijest stvaranja i oblikovanja zbirke veže se uz osnutak Muzeja. Darom Franje Sedlakovića pri osnutku Muzeja

¹ Najkvalitetniji dio kolekcije fajanse analizirala je, objavila i izlagala Ida Horvat. Izložba *Zbirka fajanse Muzeja Slavonije* održana je 1976. godine te je popraćena člankom u Osječkom zborniku. Vidi: Horvat, Ida. Zbirka fajanse Muzeja Slavonije Osijek. // Osječki zbornik 16(1977), str. 299–322.

² Sačuvane su ukrasne vaze inspirirane keramikom Dalekog istoka, radovima Gerrita Brouwera iz delftske manufakture De Lampetkan iz sredine 18. stoljeća. Značajna je skupina oslikanih vrčeva za pivo s kositrenim poklopcem iz bavorskih radionica Bayreutha, Nürnberga i drugih manufakture sa signiranim radovima (npr. majstora Pfeiffra iz 1760-ih). Iznimno je vrijedna i oktogonala ljekarnička boca decentno oslikanog dekora atribuirana austrijskoj manufakturi Gmunden, potom signirani ukrasni tanjuri majstora Knollera iz Bayreutha. Talijanska renesansa predstavlja se ukrasnim tanjurima oslikanim biblijskim motivom koji po koloritu i načinu oslikavanja pripada urbinskoj školi 16. stoljeća. Iz srednjoeuropske „habanske” keramike izdvaja se zoomorfna oslikana kantica, Holics iz sredine 18. stoljeća. U zbirci keramike su i vrijedni primjerci oslikane, ocakljane perzijske kamenine iz 16., 17. i 18. stoljeća.

³ Analiza i istraživanje porculana u Muzeju započeto je člankom u Osječkom zborniku. Vidi: Horvat, Ida. Porcelanska plastika u Muzeju Slavonije. // Osječki zbornik 9-10(1965), str. 253–274. Građa je prvi put predstavljena na izložbi *Porculan 19. stoljeća iz zbirke Muzeja Slavonije* 1974. godine, a 1988. godine izložbom i pripadajućim katalogom *Evropski porculan Muzeja Slavonije* zbirka je dobila cjelovitu stručnu obradu, pri čemu su naglašeni njezina kvaliteta i karakter. Vidi: Horvat, Ida. Evropski porculan Muzeja Slavonije: katalog izložbe. Osijek: Muzej Slavonije, 1988.

⁴ Vidi više: Japundžić, Milica. Umjetnost Japana u zbirkama Muzeja Slavonije u Osijeku. Osijek: Muzej Slavonije, 2000.

⁵ Vidi više: Kovács, Orsolya. Zsolnay. Osijek: Muzej Slavonije, Grad Osijek, 2006.

1877. godine započinje razdoblje prikupljanja predmeta umjetničkog obrta. Takvi predmeti nisu bili u jednakom fokusu prikupljanja kao arheološka, povijesna i numizmatička građa, ali su postavljeni temelji građom koja nadilazi uže osječko područje.⁶ Osobito se to primjećuje upravo na Zbirci keramike u kojoj temeljne predmete daruje Franjo Sedlaković, ali i drugi osječki kolekcionari, zaljubljenici u kulturnu baštinu te darovatelji iz osječkih građanskih obitelji.⁷ Zahvaljujući sakupljačkoj vještini veletrgovca Franje Sedlakovića osnova zbirke neobično je kvalitetna te je obilježavaju kolekcionarski predmeti reprezentativni za muzejske ustanove sa znatnom estetskom vrijednošću prije nego uporabnim značajem. Fajansa i kamenina iz njegove zbirke govore o dosezima proizvodnog stvaralaštva na području izrade keramike i ne može se povezati s kulturom stanovanja i uporabe u svakodnevici na osječkom području. Još tijekom 1890-ih godina takvim sadržajem, koji svjedoči o kolekcionarskoj namjeri, fundus su obogatili Osječanka Izabella Medić (rođ. Hrabal), numizmatičar i sakupljač starina Karlo Franjo Nuber i zagrebački trgovac Mavro Schotten. Osmišljenog i sustavnog popunjavanja zbirke nije bilo do 1930-ih godina.⁸ U međuratnom razdoblju predmete od keramike darovalo je još nekoliko upamćenih pojedinaca, poput Stjepana Frauenheima, osječčkog novinara i kazališnog kritičara, ali većina građe pridolazila je putem Društva prijatelja starine „Mursa”.⁹

Analizirajući oblik i izvor nabave predmeta u muzejskoj dokumentaciji iz tzv. starog fundusa do kraja Drugog svjetskog rata, utvrđuje se da postoje četiri skupine prema načinu prikupljanja i evidentiranja građe. Prvi je način prikupljanje građe putem uobičajenih oblika prikupljanja, poput dara, otkupa, nasljeđivanja, terenskog nalaza i tim je predmetima poznat izvor nabave i provenijencija. U prvoj skupini predmeta od keramike upisani su do Drugog svjetskog rata pod kasnije nazvanu *predratnu zbirku*. Uvedeni su u inventar Muzeja upisom u inventarnu knjigu koja je radno nazvana *Celestinovom knjigom* po prvom kustosu Vjekoslavu Celestinu (1862. – 1936.). U *Celestinovu knjigu* upisani su i oni predmeti od keramike kojima nije poznata provenijencija. Kao takvi pripadaju drugom po redu načinu prikupljanja građe. Kod takvih zapisa u *Celestinovoj knjizi* ostalo je prazno polje izvora i oblika nabave. *Celestinova knjiga* vođena je do ranih 1940-ih godina, a nakon Drugog svjetskog rata počela se upisivati nova inventarna knjiga, zasebno za odje-

le ili pojedine zbirke, kao i knjiga ulaska, izlaska i pohrane za cijeli Muzej. Treću skupinu fundusa Zbirke keramike do 1945. godine sačinjavaju predmeti upisani u novu odjelnu inventarnu knjigu do 1954. godine, a za koje također nema podataka o načinu nabave. Ti predmeti ne podudaraju se s drugom skupinom. Također, treća skupina ne obuhvaća ni predmete iz konfiscirane mase pristigle u Muzej nakon Drugog svjetskog rata. Stoga su druga i treća skupina podložne daljnjoj analizi i utvrđivanju provenijencije predmeta. Isto tako za obje skupine postoji nedoumica jesu li pristigle u Muzej prije 1941. godine ili su dio neriješenih pohrana te oduzete pokretne imovine iz ratnog razdoblja.¹⁰ Najzanimljivija je skupina četvrta u kojoj se broje predmeti od keramike nabavljeni djelovanjem Društva „Mursa” od 1933. do 1944. godine. Važnost i doprinos Društva „Mursa” prepoznata je u djelovanju Muzeja i prikupljanju kulturne baštine. Članovi društva svojim su stručnim vještinama, radnom sposobnošću, financijskom potporom i snalažljivošću obogatili muzejski fundus vrijednom građom spativši je od uništenja ili raznošenja tijekom ratnih zbivanja. Tako su i u prikupljanju predmeta umjetničkog obrta pružili veliku pomoć i potporu.¹¹ Zahvaljujući muzejskoj dokumentaciji i zapisnicima sa sjednica društva može se pobrojiti oko 25 predmeta od keramike koji su došli u Muzej zalaganjem članova. Među priskrbljenom građom najčešće je riječ o porculanskim predmetima, točnije porculanskim figurama, ukrasnim posudicama i dozama te uporabnom posuđu poput šalica, tanjura i pladnjeva. Darovani predmeti obogatili su fond porculanske plastike radovima poznatih manufaktura porculana izrađenih prema starim modelima. Otegotna okolnost za većinu građe neutvrđeno je vlasništvo prije posredovanja Društva „Mursa”. Ipak, može se navesti da je Društvo „Mursa” 1940. godine otkupilo zbirku kamenine, porculana, stakla i raznih predmeta umjetničkog obrta iz jednog osječčkog privatnog posjeda novčanom potporom člana Društva Dušana Hinića, odnosno tvrtke Astra d.d., čije je on bio direktor podružnice.¹² Također, može se spomenuti dar Dragutina Žaka, sina umirovljenog orguljaša i učitelja glazbe u Tvrdi, iz 1942. godine koji je posredništvom „Murse” darovao vrijednu kameninu i staklo.¹³ Ta dva primjera barem su korisna za muzejsku dokumentaciju jer upućuju na osječku provenijenciju netom prije ulaska u muzejski fundus.

Zaključno, budući da je riječ o gotovo stotinu predmeta uočenih u muzejskoj dokumentaciji bez naznačene proveni-

6 Usp. Biondić, Radmila. Danica Pinterović – utemeljiteljica Odjela umjetničkog obrta, i prvi stalni postav Odjela. // Osječki zbornik 34(2018), str. 50.; Šimičić Šimičić, Andreja. Umjetnički predmeti i predmeti umjetničkog obrta kao poticaj znanstvenom istraživanju. // Osječki zbornik 39(2023), str. 84.

7 Budući da dotad nije službeno osnovan Odjel umjetničkog obrta, ne može se konkretno govoriti o Zbirci keramike, ali se upućuje na predmete od keramike koji su važan segment građe umjetničkog obrta.

8 Pojedini primjerci predmeta od keramike bili su zastupljeni u stalnom muzejskom postavu iz 1930-ih te ih je Franjo Buntak naveo u publikaciji *Osječki gradski Muzej iz 1940. godine*. Buntak je izdvojio kolekciju porculana i fajanse u vitrini 266, a posebno je podčrtao „lijepu patku u vitrini 4” koja je inače dar Isabelle Medić. Vidi: Buntak, Franjo. Osječki gradski Muzej. Osijek: Društvo prijatelja starine „Mursa”, 1940. Str. 20.

9 Pod tim imenom podrazumijeva se prvotni Arheološki klub „Mursa”. Vidi: Arheološki klub „Mursa”: zapisnici sjednica 1933. – 1944. / priredio Ante Grubišić. Osijek: Muzej Slavonije, 2005. Str. XV.

10 Pritom proces oduzimanja nije provodio ni organizirao Muzej, nego ustaška vlast i njemačka vojska.

11 Putem dokumentacije društva, koja se čuva u Dokumentarnoj zbirci Povijesnog odjela, prati se primitak i predaja predmeta Muzeju, korespondencija članova društva s brojnim osječkim zaljubljenicima u baštinu, privatnim kolekcionarima i znamenitim osječkim obiteljima. Vidi više: Šimičić, Andreja. Doprinos Društva prijatelja starine „Mursa” oblikovanju Odjela umjetničkog obrta Muzeja Slavonije. // Imago, imaginatio, imaginabile. Zbornik u čast Zvonka Makovića / uredili Dragan Damjanović i Lovorka Magaš Bilandžić. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018. Str. 267–280.

12 Muzej Slavonije (dalje: MSO) – Povijesni odjel (dalje: PO) – Dokumentarna zbirka (dalje: DZ) – *Arheološki klub „Mursa”*, mapa: Stara Mursa, Dopis Muzeju, 19. 8. 1940.

13 Usp. Horvat, Ida. Nav. dj., 1977., str. 310; Arheološki klub „Mursa”, str. 220.

jencije, stvara se prostor za daljnje istraživanje. Do kraja Drugog svjetskog rata Muzej je imao zapaženu kolekciju predmeta od keramike. Iako je tadašnji fundus bio obogaćen fajansom, kameninom i pojedinačno vrijednim porculanom, rijetko su se spominjali i navodili predmeti izrađeni u mađarskoj tvornici Zsolnay.

DONACIJA ZBIRKE STJEPANA PL. ZSILLEA
1941. GODINE

Utvrđivanje provenijencije umjetnina u muzejskoj ustanovi zahtijeva složenije istraživačke metode uz analizu predmeta, autora ili načina izrade. Tipološka, autorska i kronološka obrada prvi su koraci prema detaljnom prepoznavanju podrijetla građe. Naposljetku, istraživanje provenijencije umjetnina zaokružuje karakter, opseg i kvalitetu zbirke. Tek završnim rezultatima cjelovitog istraživanja ostvaruje se mogućnost proučavanja kulturne povijesti, odnosno kulture stanovanja i svakodnevice.¹⁴

Naznaka o mogućem porastu broja predmeta od porculan-fajanse iz tvornice Zsolnay donacijom privatne zbirke Osječanina Stjepana pl. Zsillea uočena je u povijesnoj dokumentaciji Muzeja, odnosno u Dokumentarnoj zbirci Povijesnog odjela. Među malobrojnom dokumentacijom redovnih spisa sačuvanih iz 1941. i 1942. godine nalazi se popis umjetnina i njihovih vlasnika koji je 1941. godine sastavio kustos Muzeja Franjo Buntak.¹⁵ Taj „Popis imatelja umjetnina” izrađen je prema *Zakonskoj odredbi o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih umjetničkih, kulturno-povijesnih i prirodnih spomenika na području Nezavisne Države Hrvatske*, donesenoj 12. svibnja 1941. godine.¹⁶ Vlasnici umjetnina s osječkog područja pozvani su obvezno prijaviti umjetničke i povijesne spomenike, odnosno zbirke umjetnina, nadležnom gradskom Muzeju, tada pod nazivom Muzej slobodnog i kraljevskog grada Osijeka. Osječki kolekcionari javili su se u Muzej, a na temelju njihovih prijava izrađen je popis od 31 imatelja umjetnina poimence. Popis završava rednim brojem 31 i popisom umjetnina Ante Eugena Brlića. Među dokumentacijom sačuvana je i skica za zapisnik koji je kustos Buntak priredio nakon što je umjetnine popisao. U zapisniku navodi da je predmete pregledao i popisao, a vlasnike upozorio da se ti popisani predmeti bez posebnog dopuštenja vlasti ne smiju otuđivati, što su oni svojim potpisom potvrdili.¹⁷ Popisom zaista prevladavaju osječki imatelji umjetnina bez obzira na vjersku pripadnost (primjerice Rudolf Turković, Milovan Pinterović, Milan Blažeković,

Ante Eugen Brlić). No kako su i zakoni i zakonske odredbe bili obilježeni vladajućim političkim režimom i represijom, tako je i ova odredba imala prikrivenu namjeru osim zaštite umjetnina.¹⁸

Pod rednim brojem 30 svoju značajnu privatnu zbirku dao je pregledati, popisati i prijaviti Stjepan pl. Zsille.¹⁹ (sl. 1)

[illegible]

Sl. 1 Popis predmeta iz kolekcije Stjepana pl. Zsillea, Dokumentarna zbirka, Povijesni odjel.

Zbirku je prijavio na adresi Masarykova 11 u Osijeku te potpisom potvrdio vjerodostojnost popisa.²⁰ Na popisu su opisno pobrojene jedna ispod druge 24 stavke dovoljne za osnovnu identifikaciju pri pregledu. Broj predmeta znatno je veći od navedenih stavki jer su pod pojedinim redom upisane veće količine građe, poput br. 10 i 11 („10. Veći broj porculanskih komada iz raznih tvornica a među njima i iz tvor szolney // 11. Zbirka od 50 starinskih umjetnički izra-

14 Usp. Brdar Mustapić, Vanja. Znanost u Muzeju kao nužnost – primjer znanstvenog istraživanja namještaja iz opusa Hermana Bolléa i đakovačkog stolara Dragutina Turkovića. // Osječki zbornik 39(2023), str. 45–46.

15 MSO – PO – DZ – Redovni spisi 1941./1942. – Popis, sastavio Franjo Buntak, nedatirano.

16 Daljnjim *Upozorenjem vlasnicima starina* pozvane su sve privatne osobe na prijavu starih umjetničkih i povijesnih spomenika. Predmeti su trebali ostati u posjedu vlasnika, koji su spoznali vrijednost svojih umjetnina. Vidi više: Juranović Tonec, Martina. Zakonska regulativa u zaštiti pokretne baštine u doba Nezavisne države Hrvatske. // *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 33/34(2009/2010), str. 17–18.

17 MSO – PO – DZ – Redovni spisi 1941./1942. – Zapisnik (skica), sastavio Franjo Buntak, nedatirano.

18 Popis je korišten 1942. godine kako bi se prema njemu izdvojilo 12 vlasnika umjetnina Židova kojima su tijekom svibnja 1942. godine dostavljeni pozivi da svoje umjetnine predaju na čuvanje u međuvremenu proglašenom, Hrvatskome državnom Muzeju u Osijeku. Vidi: MSO – PO – DZ – Redovni spisi 1941./1942. – 12 poziva Židovima, br. 15/42. 8. 5. 1942.

19 Popisivač Buntak zabunom je zapisao prezime „Szille”.

20 Važno je navesti i adresu na kojoj je prijavljena zbirka jer se naknadno adresa mijenjala zbog promjene imena ulica.

denih čaša”).²¹ Popisom dominiraju predmeti od keramike, po tipu veliki i mali zidni tanjuri, vrčevi, zdjele, vaze, čutura, najčešće opisani bojom koja prevladava na predmetu. Osobito je zanimljivo što je kod većine navedena marka proizvodnje u tvornici Zsolnay, ali i spominje se i posebna ezrin tehnika. Svi nabrojeni ukrasni su predmeti očito prikupljeni iz kolekcionarskih pobuda. Uz fajansu kolekcionar je prikupljao porculan i staklo. Na popisu je navedeno samo šest slikarskih djela i pridodane „2 miniature na porculanu: Holandanka i sv. Magdalena”. Zadnjim dijelom popisa dominira namještaj, vjerojatno jedna zaokružena cjelina namještaja za čuvanje i odlaganje, uz stolice i sat. Cjelina je okarakterizirana stilskim obilježjem bidermajera i jedne empire vitrine. Ako je postojala namjera darovanja zbirke Stjepana pl. Zsillea Muzeju, uvelike bi brojnošću i kvalitetom obogatila tadašnji fundus zbirke keramike, posebno predmetima iz tvornice Zsolnay.

Kontakt između Muzeja i Stjepana pl. Zsillea ostvaren je, osim Buntakovim djelovanjem, i putem Društva „Mursa” tijekom 1940. godine. Prvi se put Zsilleovo ime u kontekstu darovanja predmeta Muzeju spominje na redovitoj mjesečnoj sjednici društva održanoj 4. lipnja 1940. godine. Tada je rečeno članstvu da je putem društva Stjepan pl. Zsille Muzeju darovao 73 komada raznih novčanica.²² Potom je na redovitoj mjesečnoj sjednici održanoj 3. lipnja 1941. godine potpredsjednik Ante Eugen Brlić obavijestio članstvo o namjeri Stjepana pl. Zsillea „da će prema posljednjoj volji njegove sestre Adele pl. Arlow rodj. pl. Zsille predati čitavu njenu uredjenu baroknu sobu”.²³ Tom su prigodom društvo i kustos Buntak uime Muzeja obaviješteni i o ostavštini zbirke stakla Irme Govorković te o ostavštini slikarice Elze Rechnitz galeriji slika. Čini se da je potpredsjednik Brlić imao inicijativnu ulogu u tim donacijama jer je stupio u kontakt s darovateljima i pregovarao o načinu prijenosa građe. Na sjednici je dogovoren odbor u sastavu kustosa Buntaka, potpredsjednika Brlića i tajnika Firingera „koji će primiti zbirku Govorkovich i sobu Arlow”.²⁴ Već na sljedećoj redovitoj mjesečnoj sjednici održanoj 12. kolovoza 1941. godine upoznato je članstvo o realiziranoj donaciji ljekarnika Ivana Govorkovića prema želji u međuvremenu preminule supruge Irme. Za drugi dar rečeno je: „Stjepan pl. Zsille predat će Biedermaier sobu svoje sestre kada budemo imali za nju prikladne prostorije”.²⁵ Prema tome u zapisnicima sjednica društva ne spominju se ukrasni i uporabni keramički i stakleni predmeti iz zbirke Stjepana pl. Zsillea, nego samo nekoliko komada namještaja jednog salona njegove pokojne sestre Adele pl. Arlow. Da se ostalo samo na manjkavim informacijama iz zapisnika društva o darovanju *sobe Arlow*, ne bi se stekao dojam o brojnosti i karakteru cjelovite privatne kolekcije. A zbirka Stjepana pl. Zsillea podrazumijeva

ponajprije keramičku i staklenu kolekciju predmeta te pripadajuće garniture reprezentativnog salona.

Njegovu privatnu kolekciju poznao je Ante Eugen Brlić te ju je stoga i opisao u jednom izvještaju hrvatskom povjesničaru Josipu Matasoviću o osječkim privatnim zbirkama.²⁶ Našla se pritom Zsilleova zbirka na popisu zbirki uz onu baruna Antuna Adamovića, Ivana Govorkovića, Kamila Firingera, Milana Blažekovića, Knoblocha, Reisnera, Živića itd. Očito je Osijek u tom vremenu, na krilima dobre gospodarske razvijenosti, imao moderno građansko društvo financijski sposobno i afirmativno angažirano u prikupljanju umjetnosti i umjetničkih djela. Iz tog razloga pojavljuju se privatne kolekcije umjetnina i fenomen kolekcionarstva kao odraz novog naraštaja modernog osječkog građanstva do Drugog svjetskog rata. Kolekcionarstvo nije samo sabiranje umjetnina poput hobija nego i simbol društvenog statusa. Moderno građanstvo, često sa željom izjednačavanja s nekadašnjim slojem plemstva, stvara privatne zbirke smatrajući ih ključnim znakom prestiža i kulturne rafiniranosti. Osim tradicionalnih zbirki djela likovne umjetnosti osječki kolekcionari stvarali su i specifične kolekcije, poput zbirki rijetkih knjiga, antikviteta ili egzotičnih predmeta, koje su odražavale interese kolekcionara. Široj zajednici kolekcionari su bili poznati (kao što ih je znao i Brlić) jer se javnosti demonstrirao ukus, afiniteti i građanska kultura. Kolekcionarstvom su građani nastojali pokazati obrazovanost, sofisticiranost i financijsku moć, čineći umjetnine integralnim dijelom njihova društvenog identiteta. Značajke privatne zbirke, koja je trebala pristići u Muzej, odražavale su identitet darovatelja, u ovom slučaju Stjepana pl. Zsillea.

OSOBNI KARTON STJEPANA PL. ZSILLEA

Upoznati čovjeka putem nekoliko zapisa u Matici krštenih i Matici umrlih te na pojedinim rijetkim zapisima članstva u građanskim društvima, a potom ga predstaviti u punini njegova djelovanja, interesa, znanja i stečenih vještina nezahvalna je rabota. Prvi korak u prikupljanju podataka za *curriculum vitae* svakako su Zavičajnici grada Osijeka. Pri upisu zavičajnosti navedeno je da je Stjepan Zsille rođen 2. srpnja 1867. godine u Harastinu, srez Szigetvar. Roditelji su mu Sigismund i Ana rođ. Priszker. Zatim slijedi informacija da je neoženjen, industrijalac, poduzetnik i rimokatolik.²⁷ Osnovne informacije potvrđene su i u zapisu Matice krštenih. Zakoniti sin *Sigismundusa Zsillea* i *Anne Priszker*, rimokatolika, *Stephanus* rođen je 2. srpnja, a kršten 3. srpnja 1867. godine, s adresom stanovanja u Harastinu.²⁸ Obitelj je sljedeće godine, 23. studenoga 1868. godine, dobila i kćer

21 MSO – PO – DZ – Redovni spisi 1941./1942. – Popis, red. br. 30.

22 Arheološki klub „Mursa”, str. 180.

23 Isto, str. 194.

24 Isto, str. 195.

25 Usporedbom Popisa imatelja umjetnina i zapisnika sjednica društva može se utvrditi da je kod prvog spomena zabunom navedena tzv. barokna soba. Kustosu Buntaku prijavljena je soba bidermajerskih stilskih karakteristika. Isto, str. 196.

26 O tome je samo obavijestio članstvo, ne i podnio pismeni izvještaj. Vidi: Isto, str. 215.

27 Usp. Zavičajnici grada Osijeka: 1901. – 1946. / priredili Stjepan Sršan i Vilim Matić. Osijek: Državni arhiv, 2003. Str. 919.

28 Obično se spominje i mjesto Drávaszentmárton u istom srezu na granici Hrvatske i Mađarske između Donjeg Miholjca i Virovitice. Vidi: „Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895”. *FamilySearch* (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:X2DW-ZY3: Sun Jul 21 13:59:46 UTC 2024>), Entry for Zsille Stephanus and Zsille Sigismundus, 1867.

Adelu (*Adelheid*).²⁹ Nepoznato je točno vrijeme dolaska obitelji u Osijek kao i stjecanje titule plemića. Otac Sigismund nosio je plemićku titulu uz nastavak *von Kis-Kér*, ali nije pripadao bogatom plemstvu. Osim toga Osijek je bio posljednja životna postaja za cijelu obitelj. Svi članovi obitelji pokopani su u obiteljsku grobnicu na gornjogradskom groblju sv. Ane. Na nadgrobnom spomeniku u obliku monolitnog stuba sačuvani su najvažniji podatci o roditeljima, Stjepanu, Adeli i njezinu suprugu.³⁰ (sl. 2) Budući da nisu imali potomaka, prekinuta je obiteljska linija smrću posljednjeg člana.



Sl. 2 Nadgrobni spomenik obitelji Zsille na gornjogradskom groblju sv. Ane.

Stjepan pl. Zsille stekao je osnovnu i srednjoškolsku naobrazbu vjerojatno u obližnjem Pečuhu jer je u istom gradu pohađao i Trgovačku akademiju.³¹ Radio je kao prokurist, odnosno knjigovođa, računovođa, tajnik, namještenik Gradskog obrtnog poduzeća Osijek. Služio je austrougarsku vojku od 1886. do 1887. godine u 52. pješačkoj pukovniji u Pečuhu. U vojku je ponovno pozvan tijekom Prvog svjetskog rata, gotovo u dobi od pedeset godina, kada je namje-

šten u 34. pješačku pukovnicu u Ungváru i na ruskom bojištu.³² U isto vrijeme Prvog svjetskog rata spominje se da je bio član „Odbora za sakupljanje krzna za naše vojnike”, uz Julija Pfeiffera, Emericha Hermanna i Viktora Axmanna.³³ Očito se obitelj Zsille na samom kraju 19. stoljeća preselila u Osijek jer se mogu pronaći brojne društvene aktivnosti Stjepana pl. Zsillea iz prvih desetljeća 20. stoljeća. Njegovo ime, u mađarskoj inačici *István Zsille*, privatni činovnik, navedeno je u zapisniku sastanka Osječkog društva Mađara 21. srpnja 1897. godine. Zsille je na sastanku dopune pravila društva bio izabran u glavni odbor skupštine.³⁴ Također, spominje se nekoliko godina zaredom članstvo u nadzornom odboru Slavonische Glasfabriks-Actien-Gesellschaft predsjednika Oskara Weismayera.³⁵ U osječkom kalendaru *Essegger Bote* navodi se da je od 1910. godine visoki računovođa, odnosno prokurist *Essegger Sparkasse* (Osječka štedionica) kojemu je tada počasni predsjednik Erwin pl. Cseh.³⁶ U Zbirci fotografija Muzeja Slavonije sačuvane su fotografije veslačica i veslača osječkog Veslačkog kluba „Neptun” kojemu je Zsille bio predsjednik od osnutka 1907. godine. (sl. 3)



Sl. 3 Grupa Osječana, članova Veslačkog kluba Neptun iz Osijeka, početak 20. stoljeća (treći zdesna Zsille), MSO-F-896, Zbirka fotografija, Povijesni odjel.

On je uz zamjenika dr. Ivana Neubauera, tajnika Ljudevita Vicea i brodarka Gustava Jandu izradio pravilnik rada i ponašanja na njemačkom jeziku. Iz iste zbirke sačuvana je fotografija Zsillea u društvu Osječana Gustava Nubera i Gustava Jande. (sl. 4)

Da je bio poprilično sportski aktivan i angažiran, otkriva i fotografija prvog nogometnog kluba u Osijeku na kojoj Zsille pozira s grupom kolega nogometaša. (sl. 5)

29 Vidi: „Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895”, *FamilySearch* (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:X2DN-VZK: Sun Mar 10 23:18:12 UTC 2024>), Entry for Zsille Adelheid and Zsille Sigismundus, 1868.

30 Otac Sigismund (ili Zsigmond, kako je upisano na nadgrobnom spomeniku) rođen je 1825. godine, a umro je u dubokoj starosti 22. prosinca 1908. godine. Majka Anna rođena je 1844. godine, a umrla je 6. prosinca 1911. godine. Obavijest o smrti obaju roditelja prenio je lokalni ilustrirani kalendar *Essegger Bote*. Usp. *Essegger Bote*, god. 22, 1910., str. 12; *Essegger Bote*, god. 25, 1913., str. 17.

31 Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Osijeku (dalje: DAOS) – fond 0136, Okružni sud Osijek, br. spisa K.518/47., Zapisnik o ispitu okrivljenika, 26. 10. 1946.

32 Isto.

33 Usp. Dobrovšak, Ljiljana. Židovi u Osijeku od doseljavanja do kraja Prvog svjetskog rata. Osijek: Židovska općina Osijek, Čarobni tim, 2013. Str. 283.

34 Usp. Njari, Denis. Mađari u Osijeku od 1895. do 1918. – vrijeme organiziranja i demonstracija. // *Osječki zbornik* 38(2022), str. 74.

35 Vidi: *Essegger Bote*, god. 16, 1904., str. 14.

36 Vidi: *Essegger Bote*, god. 22, 1910., str. 14; *Essegger Bote*, god. 24, 1912., str. 15.



Sl. 4 Franjo Svirčević, Članovi Veslačkog kluba Neptun (Gustav Nuber, Stjepan Zsille, Janda), početak 20. stoljeća, MSO-F-838, Zbirka fotografija, Povijesni odjel.



Sl. 5 Prvi nogometni klub u Osijeku (u sredini Stjepan Zsille), početak 20. stoljeća, MSO-F-245, Zbirka fotografija, Povijesni odjel.

Kruna društvenog života njegovo je djelovanje u slobodnozidarskoj loži. Očito se kretao u takvom krugu prijatelja i poznanika koji se nisu isticali političkom aktivnošću, nego društvenim angažmanom (odatle i djelovanje u karitativnoj udruzi tijekom Prvog svjetskog rata). Među 15 Osječana našlo se ime bankovnog poslovođe Stjepana Zsillea u zagrebačkoj loži Ljubav bližnjeg. Primljen je u ložu 10. prosinca 1909. godine, a promaknut u II. stupanj pomoćnika nekoliko mjeseci poslije, 27. veljače 1910. godine.³⁷ Prilikom uzdizanja osječkog vjenčića u ložu Zsille je napustio zagrebačku ložu. Tim je činom sudjelovao u utemeljenju osječke lože Budnost (*Vigilantia*) u prostorijama kina Urania na sastancima u studenome i prosincu 1912. godine.³⁸ U Zbirci slobodnozidarskih predmeta Muzeja Slavonije sačuvana je slobodnozidarska torbica brata Zsillea iz vremena osnutka lože. (sl. 6)

³⁷ Vidi: Ivanković, Grgur Marko, Ante Grubišić. Ostavština osječke slobodnozidarske lože „Budnost”. Osijek: Muzej Slavonije Osijek, 2003. Str. 51.

³⁸ Vidi: Isto, str. 53.



Sl. 6 Slobodnozidarska torbica brata Stjepana Zsillea, oko 1912., MSO-P-2735, Zbirka slobodnozidarskih predmeta, Povijesni odjel.

Unutar kožne torbice rukom je tiskanim slovima upisano prezime „ZSILLE”.³⁹ Aktivnim članom lože bio je 1920-ih i 1930-ih godina. Na jednom popisu članova lože, prilikom prisustvovanja predavanju u Beogradu 1930. godine, upisan je kao industrijalac s adresom stanovanja Jägerova 18 u Osijeku.⁴⁰ Uključenost u slobodnozidarsku ložu nije mu išla u prilog tijekom Drugog svjetskog rata s obzirom na negativan stav vlasti prema masonima.⁴¹ Na tragu slobodnozidarske djelatnosti i humanitarnih aktivnosti Zsille se 1929. godine priključio novoosnovanom Rotary klubu u Osijeku. Nalazi se među članstvom rotarijanaca na popisu iz 1932. godine te na popisu iz 1938./1939. godine gdje je upisan kao suvlasnik tvrtke Makso Neurath i dr. za tehničke instalacije. Djelovao je također u Odboru za službu u zajednici te kao referent za mađarsko govorno područje.⁴²

Ranije je navedena adresa stanovanja u Jägerovoj ulici, ali prilikom upisa zbirke na Popis imatelja umjetnina Zsille je naveo adresu u Masarykovo ulici u Osijeku na broju 11 (preimenovana po uspostavi Nezavisne Države Hrvatske u Krežminu ulicu).⁴³ Kao dobrostojeći građanin živio je u stanu tipične gradske vile u mirnoj i novoizgrađenoj četvrti.⁴⁴ Godine 1940. umrla mu je sestra Adela von Arlow, udovica viteza Gustava von Arlowa.⁴⁵ Na tragu toga da su mu roditelji umrli mnogo ranije, sestrinom smrću izgubio je i posljednjeg člana uže obitelji. Sestra nije imala potomaka, a ni Zsille se nije ženio. Možda je upravo zbog sestre 1930-ih

godina promijenio mjesto stanovanja i doselio se u kuću u Krežminoj ulici gdje je ona stanovala.

Tijekom Drugog svjetskog rata zaredale su mu se nedaće. O Zsilleovu životu tada najviše se saznaje iz optužnice podignute 1946. godine i kasnijeg žalbenog postupka. On sam poručio je po branitelju u žalbi Okružnom sudu u Osijeku: „Dodamo li navedenome, da sam ja ranije prije rata bio poslovni ortak Židova M. Neurata, kojega sam ja usprkos šikanacija, citiranja na policiju itd. pomagao u logoru, šaljući njemu i drugima pakete i potpore, da su mi ustaše i Nijemci radi toga i jer sam ranije bio slobodni zidar lijepili sramotne parole i letaka na kuću i radnju, da su mi slali u radnju sa stalnim prijetnjama i šikanacijama svoje agente i provokatore, da su mi stalno prijetili da će me otjerati u logor te mi u godini 1943. oduzeli cijeli stan istjeravši me po Nijemcima iz stana, da sam kao bivši slob. zidar morao odmah po okupaciji zemlje nositi sramotnu žutu traku sa ucrtanim vragom (...).”⁴⁶ Brojne su informacije sadržane u kratkom izvratku. Očito su mu ratne godine promijenile dotadašnji život. Saznaje se da se tijekom 1943. godine morao iseliti iz kuće u Krežminoj ulici, a to potvrđuje i navod adrese nakon rata u Ulici Božidara Adžije.⁴⁷ Pri ispitivanju za podizanje optužnice navodi se da je prije rata Zsille imao 30 jutara zemlje koju je tijekom 1942. godine prodao.⁴⁸ Isto tako, za komunističku vlast važno, nije pripadao ustaškoj ili nacističkoj organizaciji, ali nije ni pomagao partizanski pokret i Narodnooslobodilačku borbu. Prema Zavičajnicima grada Osijeka primljen je u državljansku svezu Kraljevine Mađarske 12. veljače 1943. godine.⁴⁹ Možda se te godine želio odseliti u Mađarsku iz Osijeka. Iako tada u starijoj dobi (75 godina) i usprkos maltretiranju i diskriminaciji te istjerivanju iz stana vodio je manje građevinsko poduzeće za tehničke instalacije s partnerom Josipom Prpićem.

Nakon Drugog svjetskog rata našao se na udaru komunističkih vlasti. Djelovanje poduzeća tijekom rata smatralo se sumnjivim i neprijateljskim pa je protiv Zsillea i Prpića podignuta optužnica zbog krivičnog djela iz poznatog čl. 10 Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države. Epilog teških ratnim i poratnim godinama bila je konačna presuda iz 1947. godine kada su obojica partnera osuđeni na kaznu lišenja slobode u trajanju od šest mjeseci te konfiskaciju imovine cjelokupnog poduzeća Prpić i Zsille.⁵⁰ U dubokoj starosti, osiromašen i iscrpljen, podnio je još 1955. godine molbu za pomilovanje, ali mu je iste godine odbijena.⁵¹

Možda bi se prema kolekcionarskom ukusu i značaju zbirke mogao okarakterizirati Zsilleov identitet tipičnog dobrostojećeg osječkog građanina, prikazati način na koji su takvi pojedinci oblikovali kulturnu scenu grada te odrediti kako je njegova zbirka odražavala društvene vrijednosti i interese

39 Isto, str. 128 (kat. br. 85).

40 Adresa je važna zbog kasnije prijave zbirke na drugoj adresi. Vidi: Isto, str. 64.

41 Vidi više: Isto, str. 68–73.

42 Usp. Osnovan je i drugi Rotary klub u Hrvatskoj. // Rotary magazin 8/9(2009), str. 19–20.

43 O promjeni imena ulica vidi više: Balen, Barbara. Semiotičke promjene uličnog nazivlja grada Osijeka tijekom 20. stoljeća. Doktorski rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2023. Str. 93.

44 HR –DAOS – fond 10, Gradsko poglavarstvo Osijek, Građevinski ured, Projektna dokumentacija po ulicama, fasc. 72.11.

45 U Zbirci osmrtnica Muzeja Slavonije sačuvane su tri osmrtnice iz obitelji u povodu smrti Adele i Gustava von Arlowa, inventarnih oznaka MSO-173337, MSO-173544, MSO-173841.

46 HR –DAOS – 0136, br. spisa K.518/47., Žalba Okružnom sudu u Osijeku, 2. 11. 1947.

47 HR –DAOS – 0136, br. spisa K.518/47., Zsille Stjepan-podatci javnom tužiocu okruga,

7. 11. 1946.

48 Isto.

49 Usp. Zavičajnici grada Osijeka, str. 919.

50 HR –DAOS – 0136, br. spisa K.518/47., Presuda, 24. 10. 1947.

51 HR –DAOS – 0136, br. spisa K.518/47., Zsille Stjepan – pomilovanje, 15. 10. 1955.

prošlog vremena. Ovako samo još informacija da je Stjepan pl. Zsille umro 11. lipnja 1959. godine u Osijeku u dobi od 92 godine od upale pluća, kako je upisano u Maticu umrlih gornjogradske župe sv. Petra i Pavla u Osijeku.⁵²

SUDBINA KOLEKCIJE TIJEKOM RATNE 1943. I 1944. GODINE

Kulturna baština privatnih zbirki u vremenu Drugog svjetskog rata doživjela je razne oblike propadanja i uništenja, od opće otimačine, pljačke, protuzakonitog prisvajanja do gotovo fizičkog uništenja.⁵³ U vrijeme nesigurnosti za vlastiti život rijetki su se mogli skrbiti o privatnim kolekcijama. Pljačka umjetničke, povijesne, knjižne građe odvijala se djelomično stihijski, djelomično organizirano, opravdana propisima i naredbama. Oduzimanje vrijednih djela umjetnosti, obiteljskih dragocjenosti i naposljetku osobnih svakodnevnih predmeta utjecalo je na pojedinca u promjeni društvenog statusa i gubljenja vlastite individue. Prikaz utjecaja rata na kulturnu baštinu oslikava nam atmosferu vremena u kojem je Zsille živio i preživljavao. Brojni problemi s vladajućim političkim režimom i represijom prema neistomišljenicima, kakav je postao Zsille, kulminirali su tijekom prve polovine 1943. godine. Očito prinuđen napustiti stan, Zsille je aktivirao proces donacije svoje privatne kolekcije Muzeju.

Kolekcija je popisana na već navedenom „Popisu imatelja umjetnina” u 1941. godini. Uz redovne spise Dokumentarne zbirke može se pratiti tijek izvršenja donacije i utvrditi (ne)poznata sudbina kolekcije tijekom rata. Dana 9. travnja 1943. godine u stanu Stjepana pl. Zsillea, na adresi Krežmina 11, sastavljen je zapisnik o primopredaji građe tadašnjem Hrvatskom državnom Muzeju u Osijeku u nazočnosti ravnatelja dr. Josipa Bösendorfera i kustosa profesora Milivoja Reizera.⁵⁴ (sl. 7)

Lapis lazuli

načinjen u stanu g. Stjepana pl. Zillea i pokopne
mašine Adela pl. Adolfov rođ. pl. Zillea u Kreminoj
ulici 11.

U Stjepanu pl. Zillea, isparijen pred kustosom
Hrv. dr. muzeja u Oseku g. prof. Mihovljen Reizerom
i upraviteljem istoga muzeja dr. Josipom Bočensdorferom
da kojemu darujem u ime svoje pokopne sećre i svoje
Hrv. dr. muzeja u Oseku, više navedeno gotovo
predmete i knjige:

I. prizemno Hall:

1. jedna vitrina puna srebrnih i kristalnih predmeta
2. jedan mala trokutasti poklopni vitrin, sa raznim figurama
3. kofija ženski akt.
4. ormar sa knjigama
5. jedan mala polica
6. jedan visoki pat.

II. 1. soba br. 1.

1. ormar alt-Wien

2. jedan secrétaire.
3. jedan trimeau
4. jedno zrcalo koje pripada trimeau.
5. jedna svetiljka sa stolićem
6. dvije velike slike pjesnik austrijski
7. jedan panel malerei

Sl. 7 Zapisnik načinjen u stanu g. Stjepana pl. Zsillea ..., 9. travnja 1943., Dokumentarna zbirka, Povijesni odjel.

Popisane su četiri sobe, odnosno prostorije, od toga tri u prizemlju i jedna na katu. Pobrojeno je mnogo građe, gotovo kao da predaje Muzeju sve pokušstvo. Prva prostorija obuhvaća namještaj namijenjen odlaganju pa je naglasak na ukrasnim predmetima, poput srebrnine i kristala, raznih figura i jedne kopije ženskog akta. Druga prostorija obuhvaća kompletnu sobu u stilu *Altdeutsch* koju čine ormar, sekreter, trumeau s pripadajućim zrcalom i svjetiljke. Uz namještaj kao ukras zidnoj plohi daruju se slikarska djela (dva pejzaža, slika ženskog portreta i jedan *samt malerei*) te keramički zidni tanjuri. Najbogatija soba količinom namještaja i predmeta sudeći prema popisu treća je prostorija. Osim dviju vitrina s raznim porculanskim i staklenim („kristalnim”) predmetima Muzeju se daruje salonska garnitura (divan, stolci i stol), zrcalo i zidni sat, nekoliko slikarskih djela, na platnu i staklu (*Hinterglasmalerei*), te dvije velike vaze iz tvornice Zsolnay. Posljednja soba, ona na katu, očito je bila privatne naravi, a možda je služila kao radna soba ili knjižnica jer iz nje daruje ponajprije ormare s knjigama. U posljednjem dijelu zapisnika navedeno je da Muzej trenutačno nema odgovarajuće prostore za smještaj toliko građe pa se traži od Gradskog poglavarstva, odnosno Ureda za podavanje stanova, posebna zaštita darovanih predmeta *in situ*, u stanu Stjepana pl. Zsillea. Isti zapisnik potpisao je darovatelj Zsille.

Usporedi li se građa popisana 1941. godine na „Popisu imatelja umjetnina” i ova na zapisniku iz 1943. godine, može se primijetiti povećanje broja namještaja, slikarskih djela te knjižne građe na kasnijem popisu. Također, na prvom popisu preciznije je navedena keramička, porculanska i staklena

52 Župa sv. Petra i Pavla Osijek, Matica umrlih, 1959., str. 350, br. 119.

53 Zida vsi: Petri i Pavla Oršek, *Matej dalmatin*, 1977, str. 350; ib. 1977.
54 Vidi više: Pasini Tržek, Iva. O sudbini pet prvih trih zbirki zagrebačkih židovskih obitelji za vrijeme i nakon sloma Nezavisne Države Hrvatske. // *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 64(2021), str. 97–113; Grubišić, Ante. Spašavanje kulturne baštine tijekom Drugog svjetskog rata i porača na osjeckom području. // *Povijest u nastavi* 33(2022), str. 245–276.

54 MSO – PO – DZ – Redovni spisi, Zapisnik načinjen u stanu g. Stjepana pl. Zsillea ..., 9. 4. 1943.

građa za razliku od popisa iz zapisnika gdje je takva građa u masi („jedna vitrina puna srebrnih i kristalnih predmeta”, „dvije vitrine sa raznim porculanskim i kristalnim predmetima”). Zbog drugog popisa ne stječe se točan dojam koliko bi građe dopunilo fundus Zbirke keramike i kakvim materijalom. Osim toga u zapisniku se samo na jednom mjestu spominje predmet iz tvornice Zsolnay (dvije velike vaze). Ovako Zsilleova donacija iz 1943. godine izgleda poput darovanja obiteljske ostavštine koju sačinjava pokušstvo, manji broj slikarskih djela, knjižnica te veći broj raznih ukrasnih predmeta s ciljem očuvanja cjeline. Isto tako u zapisniku se ne navodi tzv. bidermajer (ili barokna) soba sestre Adele, nazvana i soba Arlow, kako ju je Zsille ponudio Muzeju putem Društva Mursa u lipnju 1941. godine.⁵⁵

Neposredno nakon izrade zapisnika Muzej je 11. travnja 1943. godine sastavio dva nova dopisa naslovljena na darovatelja Stjepana pl. Zsillea te osječkog gradonačelnika Ivana Movrinu. U dopisu Zsilleu ravnatelj Bösendorfer podcrtava činjenicu da Muzej nema dovoljno prostora za primitak tako velikog dara, stoga moli da se privremeno zadrži u stanu. Uz to „izjavljuje da predmete iz vašeg stana ne će odnijeti dok god Vi živite”.⁵⁶ Istodobno, dr. Bösendorfer obavještava gradonačelnika Movrinu o velikoj donaciji Stjepana pl. Zsillea i pokojne sestre Adele von Arlow (premda se izrijeком ne spominje njezina bidermajerska soba) te potrebi osiguranja i zaštite trenutačnog prostora pohranjenih predmeta u privatnom Zsilleovu stanu.⁵⁷

O darovanju Zsilleove zbirke sačuvana su još samo dva dokumenta u Dokumentarnoj zbirci. Dana 8. svibnja 1944. godine dogradonačelnik Franjo Helfrich putem Ureda za podavanje stanova pri Gradskom poglavarstvu poslao je upit Muzeju što se učinilo glede pohrane predmeta i na koji je način riješena zaštita građe u stanu.⁵⁸ Na Helfrichov upit dr. Bösendorfer izvijestio je Gradsko poglavarstvo da je Muzej u dogovoru s darovateljem pohranio predmete u Zsilleov stan zbog pomanjkanja vlastitih odgovarajućih prostora. Neobičnom se čini informacija da su predmeti „providjeni ceduljom: Vlasništvo Hrvatskog državnog Muzeja u Osijeku”.⁵⁹

Povijesnom dokumentacijom iscrpljena je tema o sudbini zbirke u ratu. Imajući u vidu Zsilleovu informaciju iz žalbenog dokumenta o istjerivanju iz stana 1943. godine, više o tome trenutačno se ne može spoznati. Daje se naslutiti da su zbirka i pokušstvo doživjeli tipičnu ratnu i poratnu sudbinu nezakonitog prisvajanja, grabeži i nestajanja. Čak ni Zsille nakon rata u sudskom procesu ne spominje darovanje privatne kolekcije Muzeju, svjestan toga da zbirka više nije u njegovu vlasništvu.

ZAKLJUČNO

Pojedine vrijedne kolekcije uspjele su pristići u Muzej u vrtlogu rata i ratnih zbivanja, ali zasigurno veći broj takvih privatnih zbirki uništila su ljudska i ina djelovanja. Dobar je primjer kolekcija staklenih predmeta Irme Govorković koja je oporučno ostavljena Muzeju, a danas čini jezgru vrlo bogate Zbirke stakla Muzeja Slavonije. Iako je prvotna namjera ovoga rada bila identifikacija kolekcije i prepoznavanje predmeta izrađenih u tvornici Zsolnay u Zbirci keramike, ona se proširila na pitanje sudbine cijele sadržajno bogate kolekcije umjetničkog obrta Stjepana pl. Zsillea. Odgovor nije pronađen, ali je ipak ostvaren poticaj istraživanju i preispitivanju načina i oblika nabave predmeta u Muzeju.

LITERATURA

Arheološki klub „Mursa”: zapisnici sjednica 1933. – 1944. / priredio Ante Grubišić. Osijek : Muzej Slavonije, 2005.

Biondić, Radmila. Danica Pinterović – utemeljiteljica Odjela umjetničkog obrta, i prvi stalni postav Odjela. // Osječki zbornik 34(2018).

Brdar Mustapić, Vanja. Znanost u Muzeju kao nužnost – primjer znanstvenog istraživanja namještaja iz opusa Hermana Bolléa i đakovačkog stolara Dragutina Turkovića. // Osječki zbornik 39(2023).

Buntak, Franjo. Osječki Gradski Muzej. Osijek : Društvo prijatelja starine „Mursa“, 1940.

Červenjak, Jelena. Ostavština i značenje obitelji Gillming – Hengl. // Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice 19(2012).

Dobrovšak, Ljiljana. Židovi u Osijeku od doseljavanja do kraja Prvog svjetskog rata. Osijek : Židovska općina Osijek, Čarobni tim, 2013.

Donacije : izbor iz zbirki Muzeja Slavonije 1994. – 2019. : katalog izložbe. Osijek : Muzej Slavonije, 2020.

Horvath, Ida. Porcelanska plastika u Muzeju Slavonije. // Osječki zbornik 9-10(1965).

Horvat, Ida. Zbirka fajanse Muzeja Slavonije Osijek. // Osječki zbornik 16(1977).

Horvat, Ida. Evropski porculan Muzeja Slavonije: katalog izložbe. Osijek : Muzej Slavonije, 1988.

Ivanković, Grgur Marko, Ante Grubišić. Ostavština osječke slobodnozidarske lože “Budnost”. Osijek : Muzej Slavonije Osijek, 2003.

Japundžić, Milica. Umjetnost Japana u zbirkama Muzeja Slavonije u Osijeku. Osijek : Muzej Slavonije, 2000.

Juranović Tonejc, Martina. Zakonska regulativa u zaštiti pokretne baštine u doba Nezavisne države Hrvatske. // Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 33/34(2009/2010).

Kovács, Orsolya. Zsolnay. Osijek : Muzej Slavonije, Grad Osijek, 2006.

Njari, Denis. Mađari u Osijeku od 1895. do 1918. – vrijeme organiziranja i demonstracija. // Osječki zbornik 38(2022).

Osnovan je i drugi Rotary klub u Hrvatskoj. // Rotary magazin 8/9(2009).

55 Usp. Arheološki klub „Mursa”, str. 194 i 196.

56 MSO – PO – DZ – Redovni spisi, Dopis dr. Bösendorfera upućen Stjepanu pl. Zsilleu, 11. 4. 1943.

57 MSO – PO – DZ – Redovni spisi, Dopis dr. Bösendorfera upućen Ivanu Movrinu, 11. 4. 1943.

58 MSO – PO – DZ – Redovni spisi, Hrvatski državni Muzej – uzimanje pod nadzor kuće Zsille, 8. 5. 1944.

59 MSO – PO – DZ – Redovni spisi, Izvještaj Gradskom poglavarstvu na ruke donaćelnika g. Mr. F. Helfricha, 12. 5. 1943.

Šimičić, Andreja. Doprinos Društva prijatelja starine „Mursa“ oblikovanju Odjela umjetničkog obrta Muzeja Slavonije. // *Imago, imaginatio, imaginabile*. Zbornik u čast Zvonka Makovića / uredili Dragan Damjanović, Lovorka Magaš Bilandžić. Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018. Str. 267-280.

Šimičić, Andreja. Umjetnički predmeti i predmeti umjetničkog obrta kao poticaj znanstvenom istraživanju. // *Osječki zbornik* 39(2023).

Zavičajnici grada Osijeka : 1901. – 1946. / priredili Stjepan Sršan i Vilim Matić. Osijek : Državni arhiv, 2003.

ARHIVSKI IZVORI

Državni arhiv u Osijek, Okružni sud Osijek – fond 0136, br. spisa K.518/47.

Državni arhiv u Osijek, Gradsko poglavarstvo Osijek – fond 10, Građevinski ured, Projektna dokumentacija po ulicama, fasc.72.11.

MUZEJSKA DOKUMENTACIJA

Muzej Slavonije, Povijesni odjel, Dokumentarna zbirka.

Muzej Slavonije, Povijesni odjel, Zbirka fotografija.

Muzej Slavonije, Povijesni odjel, Zbirka slobodnozidarskih predmeta.

MREŽNI IZVORI

“Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895”, *FamilySearch* (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:X2DW-ZY3> : Sun Jul 21 13:59:46 UTC 2024), Entry for Zsille Stephanus and Zsille Sigismundus, 1867.

“Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895”, *FamilySearch* (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:X2DN-VZK> : Sun Mar 10 23:18:12 UTC 2024), Entry for Zsille Adelheid and Zsille Sigismundus, 1868.

NOVINE

Essegger Bote

THE UNFULFILLED DONATION: THE CERAMICS COLLECTION OF THE MUSEUM OF SLAVONIA AND STJEPAN PL. ZSILLE'S GIFT

SUMMARY

The article tries to identify artifacts that were part of the larger family and personal collection of Stjepan pl. Zsille. Most of the ceramics collection (along with a few pieces of furniture) was in the process of donation to the Museum during 1941 and 1943, but the events of the war and postwar lost the trace of the existence of such a collection in the museum fund. A renewed insight into the Ceramics Collection and acquisition of items for the fund imposed the need to research the origins of museum object from the time of the Second World War.

Stjepan pl. Zsille was born in 1867 in Harastin, Hungary, and passed away in 1959 in Osijek. He completed his studies at the Commercial Academy in Pécs. Through his work as a bookkeeper and accountant, as well as his membership in numerous civic societies, he gained many wealthy and influential acquaintances. He was actively involved in sports, being a member of the first football club in Osijek and serving as the president of the Neptun Rowing Club. He was also intensely socially engaged in the Freemason lodge Budnost.

In his advanced age, in 1941, he reported his extensive collection of ceramic and glass artefacts, as well as valuable household items, to the Museum. The collection included a large number of vases, plates, and vessels from the renowned Hungarian Zsolnay factory, as well as sets of glass objects and porcelain figurines. He officially handed over the collection to the Museum in 1943. Due to a lack of storage space, the Museum kept the items in his private apartment, but marked them as the property of the state museum. Because of his affiliation with the Osijek Freemason lodge, he came under attack by the Ustaša authorities. In 1943, the Germans evicted him from his apartment. After World War II, he faced further hardships. The Communist authorities accused him of collaborating with the occupiers and sentenced him to six months of imprisonment and confiscation of his business property. His collection of ceramics, glass, and furniture was likely looted and lost in the chaos of the war.

Keywords: Ceramics Collection, Department of Arts and Crafts, family Zsille, Osijek, Second World War, Stjepan pl. Zsille, Zsolnay